

بنام خدا

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب

چکیده گزارش:

بررسی آثار تحریم بر بخش کشاورزی ایران

تجارت محصولات کشاورزی چه از لحاظ جایگاهی که در تجارت کالایی کشور دارد و چه از حیث آثار آن بر اقتصاد کشاورزی کشور دارای اهمیت است. درآمد ارزی حاصل از صادرات محصولات کشاورزی و فرآورده‌های غذایی، انتقال تکنولوژی از طریق واردات نهاده‌های کیفی تولید، کمک به تامین سطح بالاتری از امنیت غذایی و ممانعت از فشار نابجا به منابع پایه تولید از طریق واردات و در مجموع حفظ رقابت پذیری تولید کنندگان کشور در عرصه بین‌المللی از جمله مهمترین کارکردهایی است که تجارت کشاورزی می‌تواند و باید داشته باشد.

یکی از مهمترین موضوعات چند سال اخیر کشور بدون هیچ‌گونه تردیدی مساله تحریم‌های یک و چند جانبه اعمال شده بر کشور به واسطه پرونده هسته‌ای است. با آنکه مجموعه تحریم‌های حاضر اولین تحریم کشور نیست و ایران از جمله کشورهایی است که سهم قابل توجهی از تحریم‌های قرن‌های بیستم و بیست و یکم را به خود اختصاص داده و عملاً از سال ۱۳۵۸ به بعد، تحریم جز لاینفک فضای اقتصادی ایران محسوب می‌شود به نحوی که زندگی در کشور بر مبنای آن شکل گرفته ولی دامنه تحریم‌های اخیر چنان وسیع انتخاب شده که بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی را متوقف ساخته و یا بسیاری دیگر را از حیز انتفاع ساقط ساخته است. رکود شدید حاکم بر اقتصاد کشور طی سال‌های اخیر شاهدهی بر این مدعاست.

به رغم بسط شدید دامنه تحریم‌های یک جانبه اخیر، تجارت غذا به واسطه ملاحظات بشردوستانه و طبعاً تضعیف جایگاه تحریم‌کنندگان در نزد افکار عمومی بین‌الملل مشمول تحریم نشده است. اما این به معنی آن نیست که تحریم‌ها بر بخش کشاورزی اثری نداشته‌اند. به واسطه تحریم سیستم بانکی، افزایش هزینه بیمه محموله‌های تجاری کشور، تحریم کشتیرانی ج.ا.ایران، افزایش هزینه حمل محموله‌ها و کاهش دسترسی احتمالی به نهاده‌های تکنولوژیک، انتظار می‌رود تحریم‌ها به صورت غیرمستقیم ولی بسیار ملموسی بخش کشاورزی را تحت تاثیر قرار داده باشند. بررسی صحت این ادعا و شدت آن موضوع این مطالعه است.

در مطالعه حاضر تلاش شده تا با شناسایی روندهای اصلی تجارت محصولات کشاورزی طی دهه گذشته و تورش‌های غیرعادی ایجاد شده در آنها طی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ که عملاً مهمترین سال‌های تأثیر پذیر از تحریم‌ها بوده‌اند، نوع و میزان اثر گذاری تحریم‌ها بر بخش کشاورزی کشور مورد شناسایی قرار گیرد. البته با توجه به تعدد عوامل تاثیر گذار بر تجارت، بدیهی است که نمی‌توان تمامی اتفاقات تجارت محصولات کشاورزی طی

این سال ها را به تحریم ها منسوب نمود. لیکن در این گزارش تلاش شده تا ضمن طرح اهمیت تحریم ها با استفاده از شناخت کارشناسی، تصویری از نوع و میزان اثر گذاری آنها، هر چند تا حدی ناواضح ارائه شود. نتایج این مطالعه نشان می دهد:

به رغم بسط شدید دامنه تحریم های یک جانبه اخیر، تجارت غذا به واسطه ملاحظات بشر دوستانه و طبعا تضعیف جایگاه تحریم کنندگان در نزد افکار عمومی بین الملل مشمول تحریم نشده است. اما این به معنی آن نیست که تحریم ها بر بخش کشاورزی اثری نداشته اند. به واسطه تحریم سیستم بانکی، افزایش هزینه بیمه محموله های تجاری کشور، تحریم کشتیرانی ج.ا.ایران، افزایش هزینه حمل محموله ها و کاهش دسترسی احتمالی به نهاده های تکنولوژیک، انتظار می رود تحریم ها به صورت غیر مستقیم ولی بسیار ملموسی بخش کشاورزی را تحت تاثیر قرار داده باشند. بررسی صحت این ادعا و شدت آن موضوع این مطالعه است. به واسطه آنکه دامنه زمانی تحریم هایی که می تواند تجارت محصولات کشاورزی را تحت تاثیر قرار داده باشد، طولانی نیست، نمی توان از مدل های سری زمانی برای سنجش موضوع استفاده نمود. لذا تلاش شده تا با شناسایی روندهای اصلی تجارت محصولات کشاورزی طی دهه گذشته و تورش های غیر عادی ایجاد شده در آنها طی سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ که عملا مهمترین سال های تاثیر پذیر از تحریم ها بوده اند، نوع و میزان اثر گذاری تحریم ها بر بخش کشاورزی کشور مورد شناسایی قرار گیرد. البته با توجه به تعدد عوامل تاثیر گذار بر تجارت، بدیهی است که نمی توان تمامی اتفاقات تجارت محصولات کشاورزی طی این سال ها را به تحریم ها منسوب نمود. لیکن در این گزارش تلاش شده تا ضمن طرح اهمیت تحریم ها با استفاده از شناخت کارشناسی تصویری از نوع و میزان اثر گذاری آنها، هر چند تا حدی ناواضح ارائه شود. بررسی اثرات اعمال تحریم های مرتبط با مساله هسته ای بر بخش کشاورزی نشان می دهد به رغم آنکه تجارت محصولات کشاورزی و فرآورده های غذایی در نقطه کانونی تحریم ها قرار نداشته ولی محدودیت های تجاری و بانکی سبب شده تا:

- اتحادیه اروپا به رغم آنکه در کنار ایالات متحده تنها تحریم کننده ای است که از همه ابزارهای تحریمی علیه کشورمان استفاده کرده ولی از حیث "حوزه هدف" تحریم ها، در تحریم های عام تجاری مشارکت نکرده و همین امر سبب شده تا این اتحادیه مجددا جایگاه خود را در بین شرکای کشاورزی کشور بازسازی نماید.
- شوک ناشی از تحریم ها در سال ۱۳۹۰ حجم تجارت محصولات کشاورزی را حدود ۱۲/۵ درصد کاهش داد، ولی در سال ۱۳۹۱ عمدتاً در جهت مقابله کوتاه مدت در برابر تحریم ها و ایجاد یک ذخیره مطمئن غذایی، حجم تجارت به مدد افزایش شدید مقدار واردات محصولات کشاورزی و فرآورده های غذایی به بالاترین حد خود در طول تاریخ رسید.
- کاهش حجم تجارت محصولات غیر نفتی در سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ و افزایش بی سابقه حجم تجارت محصولات کشاورزی و فرآورده های غذایی در سال ۱۳۹۱ سبب شد تا سهم حجمی تجارت محصولات کشاورزی از کل تجارت بعد از یک دهه به بیش از ۲۵ درصد برسد و سهم ارزشی تجارت این محصولات نیز برای اولین بار به بیش از ۲۰ درصد کل تجارت بالغ شود.
- به واسطه افزایش حجم تجارت محصولات کشاورزی و کاهش تجارت غیر نفتی کشور سهم کشاورزی در تجارت غیر نفتی کشور به نحو محسوسی افزایش پیدا کند.

- روند فزاینده تنوع بخشی به واردات محصولات کشاورزی و مواد غذایی که به یک عادت در دهه قبل بدل شده بود، در اثر اعمال تحریم ها معکوس شد.
 - تامین نهاده های مهم کشاورزی نیز در اثر تحریم با چالش های اساسی مواجه شد چرا که به عنوان نمونه در حوزه نهاده های دامی، واردات گاو شیری مولد نژاد خالص در سال های ۹۰ و ۹۱ کاملاً متوقف شده و واردات جوجه های مادر گوشتی، مادر تخم گذار، جوجه گوشتی و تخم گذار یک روزه به طرز محسوسی در سال ۱۳۹۱ کاهش پیدا کرد. واردات تخم مرغ SPF در سال ۱۳۹۰ بیش از دو برابر شده ولی در سال ۱۳۹۱ واردات تخم مرغ SPF متوقف گردید. در مورد سایر تخم مرغ های نطفه دار نیز به همین ترتیب شاهد افزایش شدید واردات در سال ۱۳۹۰ و عدم واردات در سال ۱۳۹۱ بوده ایم. در همین زمینه می توان به کاهش واردات اسپرم گاوی در سال های ۹۰ و ۹۱ اشاره کرد. در حوزه نهاده های زراعی می توان چنین روندهایی را مشاهده کرد. به عنوان مثال واردات بذر سیب زمینی در سال ۱۳۹۱ به کمترین یک سوم سال ۱۳۹۰ رسید! شاید به توان تصویری از نگاه کوتاه مدت به مقابله با تحریم را در جایگزینی واردات محصولات نهایی به جای نهاده های کشاورزی مشاهده کرد.
 - ترکیب محصولات وارداتی کشور تغییر پیدا کرده و سهم محصولات نباتی به ویژه غلات به شدت افزایش و سهم فرآورده های غذایی آماده کاهش پیدا کرد.
 - شرکای تجاری کشاورزی کشور به ویژه در حوزه واردات تغییر پیدا کرد و با تهاثر نفت در برابر غذا هند، ترکیه و روسیه سهم قابل توجه ای در تامین نیازهای وارداتی کشاورزی و فرآورده های غذایی کشور یافتند. در عین حال اتحادیه اروپا (عمدتاً هلند، آلمان و انگلستان) مجدداً به بزرگترین صادر کننده محصولات کشاورزی به کشور بدل شود. این امر نشان می دهد که واقعا غذا و محصولات کشاورزی در فهرست تحریم ها قرار نداشته چرا که یکی از بزرگترین تحریم کنندگان به بزرگترین صادر کننده غذا به کشور بدل شده!! بلکه آنچه تجارت محصولات کشاورزی را تحت تاثیر قرار داده تحریم بانکی و خدمات تجاری است. شاهد دیگر اینکه امارات متحده عربی با مشارکت محدود در تحریم بانکی در سال ۱۳۹۱ به وضوح سهم خود در تامین نیازهای وارداتی کشاورزی ایران از دست داد.
- حجم صادرات محصولات کشاورزی به اندازه واردات تحت تاثیر تحریم ها قرار نگرفت. دلیل عمده این امر را می باید در دامنه بازارهای عمده صادراتی کشور طی سال های پایانی دهه ۹۲ خورشیدی جستجو کرد که با افزایش شدید سهم کشورهای همجوار و عدم مداخله موثر آنها در تحریم ها (بجز امارات متحده عربی) عملاً از قدرت تاثیر گذاری تحریم ها در صادرات کشاورزی کشور کاست. در حالی که حجم صادرات در سال ۱۳۹۰، ۱۲ درصد کاهش پیدا کرد، با کاهش ارزش ریال در سال ۱۳۹۱ رشدی ۱۵/۳ درصدی را تجربه کرد و به همان مقدار سال ۱۳۸۹ رسید. به این ترتیب محدودیت دسترسی به خدمات تجاری و بیمه ای که می توانست همچون واردات، صادرات را نیز متاثر سازد به واسطه ساختار منطقه محور صادرات محصولات کشاورزی کشور که بیش از نیمی از فعالیت خود را به صورت عمدتاً غیر تجاری با کشورهای فقیر همسایه سامان داده عملاً کمرنگ شد.

- تحریم‌های بانکی و خدمات تجاری عملاً هزینه واردات محصولات کشاورزی و فرآورده‌های غذایی کشور را افزایش داد. در عین حال باید به این نکته نیز توجه کرد که تعداد تجاری که توان حضور در چنین بازاری را دارند بسیار محدود بوده و عملاً تحریم‌ها سبب انحصاری تر شدن بازار محصولات کشاورزی کشور شده است.
- مقایسه روند شاخص قیمت کالاهای صادراتی و وارداتی محصولات کشاورزی ایران با شاخص قیمت جهانی قیمت غذا در دوران تشدید تحریم‌ها نشان می‌دهد که روند افزایش قیمت کالاهای وارداتی کشاورزی ایران به هیچ وجه با شاخص جهانی غذا همگرا نیست. یعنی در شرایطی که در سال ۱۳۹۱ شاخص جهانی غذا کاهنده بوده، شاخص قیمت وارداتی کالاهای کشاورزی ایران به شدت افزایش پیدا کرده، یعنی تحریم‌ها سبب شده تا ایران محصولات مورد نیاز خود را با قیمت بالاتری تامین کند.

تذکر: مباحث و نتایج ارائه شده در این پروژه با همکاری و همفکری کارشناسان و مدعوین محترم در همایش تکمیل خواهد گردید.